

KS. HENRYK OLSZAR* – KATOWICE

[Recenzja]: Andrzej Dobrzyński, *Synodalność Kościoła niepodzielonego*, Wydawnictwo Biblos, Tarnów 2020, ss. 472, ISBN 978-83-7793-750-1

Przeczytałem *Vademecum Synodu o synodalności* – oficjalny podręcznik słuchania i rozeznawania w Kościołach lokalnych, napisany na potrzeby pierwszego etapu (do kwietnia 2022 roku) rozpoczętego XVI Zwyczajnego Zgromadzenia Ogólnego Synodu Biskupów, którego temat brzmi: *Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja*¹. Tworząc poprzez synod okazję do słuchania i dialogu na poziomie lokalnym, papież Franciszek wezwał Kościół do ponownego odkrycia jego głęboko synodalnej natury. To ponowne odkrycie synodalnych korzeni Kościoła wiąże się z procesem pokornego i wspólnego uczenia się, w jaki sposób Bóg wzywa nas do bycia Kościołem w trzecim tysiącleciu². Trudno nie zauważyć dobrych stron tego wydarzenia. Choćby intrygująca deklaracja, że celem synodu nie jest tworzenie dokumentów, ale to, by „się zrodziły marzenia, powstały prorocтва i wizje, rozkwitły nadzieje, umocniła się ufność, zostały opatrzone rany, nawiązały się relacje, wstał świt nadziei, by uczono się od siebie nawzajem i budowano pozytywną wyobraźnię, która oświeci umysły, rozpali serca, przywróci rękami siły”³. No i wstępna zapowiedź-konstatacja, że „w obliczu aktualnych znaków czasu konieczna jest zmiana mentalności i struktur kościelnych”⁴.

Znaleźliśmy się w przełomowym momencie w życiu Kościoła i świata. Przeżywamy skutki globalnej pandemii, rosnący wpływ zmian klimatycznych, migracje,

* Ks. Henryk Olszar – prof. teologii, Wydział Teologii, Uniwersytet Śląski w Katowicach
e-mail: henryk.olszar@katowicka.pl
<https://orcid.org/0000-0002-1585-4637>

¹ H. Olszar, „*Odbywać wspólną drogę*”. *Synody – punkty zwrotne w dziejach kościelnych*, „*Studia Pastoralne*”, 18 (2022) nr 18, s. 13-22.

² *Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja. Vademecum Synodu o synodalności. Oficjalny podręcznik słuchania i rozeznawania w Kościołach lokalnych: etap pierwszy [październik 2021 – kwiecień 2022] w diecezjach i konferencjach episkopatów prowadzący do Zgromadzenia Synodu Biskupów w październiku 2023 roku*, Watykan 2021, s. 6.

³ Tamże, s. 9-10.

⁴ Tamże, s. 10.

różne formy niesprawiedliwości, rasizm, przemoc, prześladowania i pogłębiające się nierówności między ludźmi, konflikty lokalne i międzynarodowe. Stwarza to okazję sprzyjającą ożywieniu Kościoła w krytycznym momencie historii ludzkości, gdy wiele wspólnot lokalnych stawia czoła różnorodnym pytaniom o dalszą drogę⁵. Nie mamy prawa milczeć⁶ w „świecie, który zwariował”⁷.

„Synod” (gr. *σύνδοχος* i łac. *synodus*) to starożytne i czcigodne słowo w Tradycji Kościoła, którego znaczenie przywołuje najgłębsze treści Objawienia. Wskazuje na drogę, po której lud Boży idzie razem⁸. Odnosi się również do Pana Jezusa, który przedstawia siebie samego jako „drogę, i prawdę, i życie”⁹ i do faktu, że chrześcijanie, idąc za Nim, początkowo byli nazywani „zwolennikami drogi”¹⁰. „Podążanie razem” lub „biegnięcie razem” jest w istocie tym, co najlepiej realizuje i ukazuje naturę Kościoła jako pielgrzymującego i misyjnego ludu Bożego¹¹.

Starożytne synody, stanowiące zgromadzenie pasterzy i przedstawicieli wspólnot chrześcijańskich, podejmowały istotne kwestie doktrynalne i dyscyplinarne w Kościele w kontekście pojawiających się herezji, szukając sposobu wiernego wyrażenia prawdy zawartej w Słowie Bożym. Dokumenty tych synodów stanowią wyjątkowe źródło badań teologicznych (łac. *locus theologicus*), gdyż mają charakter wypowiedzi dogmatycznych. Najlepszym polskim opracowaniem naukowym zachowanych dokumentów synodów Kościoła jest wielotomowy zbiór *Acta synodalia (Dokumenty synodów)* z serii Synodi et Collectiones Legum (Synody i Kolekcje Praw) w układzie i opracowaniu ks. dr. hab. Arkadiusza Barona, profesora Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II i ks. prof. dr. hab. Henryka Pietrasa SI, pracownika naukowego Papieskiego Uniwersytetu Gregoriańskiego w Rzymie, drukowany od 2006 roku przez Wydawnictwo WAM w Krakowie¹². Najstarszym okresem udokumentowanych synodów ekumenicznych, odbywających się od roku 245 do roku 325, czyli do soboru ekumenicznego w Nicei, zajął się ks. prof. dr. hab. Włodzimierz Wołyniec, były rektor Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu i obecny rektor Metropolitalnego Wyższego

⁵ Tamże, s. 7.

⁶ Zob. J. Królikowski, *Nie mamy prawa milczeć! Apologia Kościoła*, Kraków 2021.

⁷ W. Łysiak, *Dół*, Warszawa 2021, s. 17.

⁸ Zob. H.J. Sieben, *Synode. Synodalität. I. Historisch-theologisch*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 9, Freiburg-Basel-Rom-Wien 2006, kol. 1186-1187. Por. M. Sitarz, *Synod*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 1339-1341.

⁹ J 14,6. Zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2008, s. 2369.

¹⁰ Por. Dz 9, 2; 19, 9.23; 22, 4; 24, 14.22. Zob. tamże, s. 2407, 2430-2431, 2437-2438, 2441-2442.

¹¹ *Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja. Vademecum Synodu o synodalności*, s. 8.

¹² *Acta Synodalia*, t. 1, 50-381, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2006; *Acta Synodalia*, t. 4, 381-431, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2010; *Acta Synodalia*, t. 6, 431-504, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2012; *Acta Synodalia*, t. 12, 553-600, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2020.

Seminarium Duchownego w tym mieście, w książce *Teologia synodalna*, wydanej w 2020 roku przez Księgarnię św. Jacka w Katowicach¹³.

Monografia ks. dr. Andrzeja Dobrzyńskiego pt. *Synodalność Kościoła niepodzielonego*, opublikowana w 2020 roku w tarnowskim Wydawnictwie Biblos, idealnie wpisuje się w ten nurt badań naukowych. Jest dziełem kapłana archidiecezji krakowskiej, który swoje studia specjalistyczne odbył na hiszpańskim Uniwersytecie Navarry w Pampelunie. Przez kilka lat pełnił posługę wychowawcy w Wyższym Seminarium Duchownym w Krakowie i spowiednika w Sanktuarium Bożego Miłosierdzia w krakowskich Łagiewnikach. Obecnie związany jest z krakowskim Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II. Od 2007 roku kieruje pracami Ośrodka Dokumentacji Studium Pontyfikatu Jana Pawła II w Rzymie, jednej z ważniejszych watykańskich instytucji naukowych. Z tej racji był on zaangażowany w organizowanie międzynarodowych konferencji i sympozjów naukowych poświęconych nauczaniu Papieża-Polaka w Rzymie, Lugano, Paryżu i Krakowie¹⁴.

Książka A. Dobrzyńskiego wieloaspektowo, bardzo ciekawie i – co najważniejsze – z wielkim znawstwem tematu opisuje w książce złożone zagadnienie synodalności Kościoła niepodzielonego, aż do wielkiej schizmy wschodniej (1054). Kreśli przed nami wizję Kościoła jako komunii obejmującej Kościoły lokalne we wspólnocie Kościoła powszechnego, duchowieństwo i świeckich. „Wcielenie w życie takiego rozumienia Kościoła – jak podkreśla we wprowadzeniu – winno stanowić odpowiedź na wyzwania, jakie stawia przed Kościołem współczesny świat”¹⁵.

W monografii ks. Dobrzyńskiego czytelnik odnajdzie *Wprowadzenie* (s. 9-27), pięć rozdziałów: *Synodalność w świetle chrześcijańskich źródeł* (s. 29-91), *Sobór Nicejski modelem synodalności* (s. 93-175), *Sobory jedności w wierze* (s. 177-243), *Synodalność a prymat* (s. 245-300) i *Kluczowe zagadnienia teologii synodalności* (s. 301-388), *Zakończenie* (s. 389-405) i *Bibliografię* (s. 413-448).

Studium *Synodalność Kościoła niepodzielonego* zrodziło się w sposób nietypowy. Wydaje się, że nie było przez autora zaplanowaną z góry rozprawą naukową, lecz intelektualną „wędrowką”, niejako wymuszoną tym, aby zrozumieć fenomen, który w historii chrześcijaństwa stanowią synody i sobory. Po latach zajmowania się problematyką synodalności w ujęciu Karola Wojtyły/Jana Pawła II i wstępnym przygotowaniu opracowania na ten temat, autor nie potrafił właściwie ocenić jego wkładu i oryginalności w tej dziedzinie, ani w skali historii Kościoła, ani też w ramach doktryny katolickiej. By to uczynić musiał poznać kontekst historyczny i teologiczny. Cofając się w odległe epoki pierwszego tysiąclecia, otwierał się przed nim ciekawy „świat” funkcjonowania Kościoła powszechnego, złożonego z Kościołów lokalnych, z doktrynalnych dysput broniących czystości wiary, z precyzowania dogmatów, z sądowych procesów, ze stopniowego tworzenia prawa, z napięć, konfliktów, zwyciężanych podziałów, z obrony jedności przy jed-

¹³ W. Wołyniec, *Teologia synodalna*, t. 1, 245-325, Katowice 2020, s. 17-18.

¹⁴ A. Dobrzyński, *Synodalność Kościoła niepodzielonego*, Tarnów 2020 (anons na okładce).

¹⁵ Tamże, s. 9.

noczesnym zachowywaniu różnorodności chrześcijaństwa. Sceną tych wydarzeń i procesów były synody lokalne i sobory powszechne¹⁶.

Teologia synodalności nie zrodziła się przy biurku, lecz wyłoniła się z historii odbywanych synodów i soborów. W pierwszym millennium nie używano terminu „eklezjologia komunii”, ale w znacznej mierze realizowano w praktyce to, co on oznacza. W każdym razie starano się o jej zachowanie i pierwsze tysiąclecie ma na pewno więcej do powiedzenia w kwestii komunii i synodalności niż drugie.

Ksiądz Dobrzyński pyta wprost: „Czy u progu trzeciego millennium nie szukamy po omacku drogi do Kościoła naszych marzeń? Do Kościoła, w którym każdy jest wysłuchany, każdy ma swoje miejsce, rolę, zadanie? Nie czuje się zdominowany przez władze kościelne, zawiedziony czy też niewykorzystany? Tym bardziej zależy nam, aby znaleźć tę drogę, im częściej czujemy się w Kościele obco”¹⁷. Eklezjologia synodalności może stać się przeciwważą dla przejawów eklezjologii „feudalnej”, w której Kościół jawi się być prywatną własnością elity, dominacją władzy jednych nad drugimi, splendoru kościelnej arystokracji, wyznaczającej zobowiązania dla całej reszty oraz jej monologów wykluczających dialog i konstruktywną krytykę. Papież Franciszek określa takie przejawy „klerykalizmem”, w synodalności upatrując lekarstwo na wynaturzenia autentycznego obrazu Kościoła jako komunii. Synody i związana z nimi kultura synodalna w Kościele, czyli kultura współuczestnictwa, solidarności i współodpowiedzialności wszystkich za wiarę, są „narzędziami komunii”. Realizują i ukonkretniają komuniijną naturę Kościoła, jego jedność w różnorodności, jego dynamikę misyjną, na którą składają się charyzmaty i energia wszystkich ochrzczonych. Komunii Kościoła nie można zadekretować i nie wystarczy głosić z ambony, ale potrzeba ją skutecznie, przeżyć i doświadczenie jej przekazać młodszym pokoleniom¹⁸.

W studium *Synodalność Kościoła niepodzielonego* autor postawił w centrum zainteresowania dwie kwestie, które mają swoje znaczenie dziś. Pierwsza: na czym polega konstytucyjny charakter synodalności dla Kościoła? Druga: jakie znaczenie ma historia synodów i soborów dla teologii synodalności?¹⁹. Według niego synodalność stanowi wewnętrzny element natury episkopatu, ponieważ stanowi istotną formę realizacji kolegialności biskupów oraz nieodzowny czynnik tworzenia komunii Kościoła, rozumianego jako wspólnota ludu Bożego, duchownych i świeckich. Od zarania chrześcijaństwa praktyka synodalna służyła kształtowaniu życia Kościołów lokalnych i Kościoła powszechnego. Na tej podstawie może on wskazać, że synodalność jest konstytutywnym wymiarem Kościoła. Przyczynia się do tego, że „komunia” staje się czymś dużo więcej niż pięknie brzmiącym, lecz w sumie abstrakcyjnym pojęciem. Staje się rzeczywistością²⁰.

Autor nie ma wątpliwości, że historia synodów i soborów pierwszego millennium stanowi istotny dziś *locus theologicus* synodalności, czyli materiał, z którego

¹⁶ Tenże, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?*, <https://jp2doc.pl/jak-pokonac-poczucie-wyobcowania-w-kosciele/> (dostęp: 17.06.2023).

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Dobrzyński, *Synodalność Kościoła niepodzielonego*, s. 12.

²⁰ Tenże, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?* (dostęp: 17.06.2023).

należy budować teologię synodalności. Jest to wspaniały, olbrzymi materiał tekstów źródłowych i opracowań, który możemy znaleźć na półkach bibliotecznych i księgarskich. Należy z niego skorzystać przy okazji „synodu o synodalności”, który powinien być rozumiany w świetle doświadczenia dwóch tysiącleci w tej dziedzinie. Przywołuje tutaj słowa Jana Pawła II z listu apostolskiego *Novo millennio ineunte*, wydanego 6 stycznia 2001 roku na zakończenie Roku Jubileuszowego 2000: „Ten bogaty dorobek refleksji synodalnej nie powinien zostać zmarnowany, lecz podjęty jako podstawa konkretnych działań. Czeka nas zatem porywające zadanie (...)”²¹.

Swoje spostrzeżenia ks. Dobrzyński uzupełnił w artykule pt. *Synodalność w nauczaniu i pontyfikacie Jana Pawła II*. Autor artykułu ukazał związek synodalności z kolegialnością, z eklezjologią komunii, z odnową Kościoła i z nową ewangelizacją. W rozumieniu synodalności przez Jana Pawła II istotną rolę odegrał jego udział w Soborze Watykańskim II i soborowa debata o kolegialności. Wraz z recepcją doktryny soboru poprzez synody lokalne i Synod Biskupów uwidocznił się związek synodalności z kolegialnością biskupów i zarazem ze współdziałającą z hierarchią wspólnotą Kościoła. Papież odwoływał się do synodów jako „szkoły” eklezjalnej komunii i misji. W tworzeniu komunii istotną rolę odegrało kształtowanie postawy uczestnictwa w misji Chrystusa. Synodalne współdziałanie biskupów, duchownych i świeckich dzięki temu teologicznemu ugruntowaniu prowadzi do syntezy struktur oraz postawy dojrzałej wiary. W ten sposób synody czy też praktyka synodalna są istotnym „narzędziem” urzeczywistniania komunii Kościoła i intensyfikacji jego misji²².

Niepamięć tego, co za nami, i naiwność w stosunku do przyszłości, mogą spowodować niebezpieczeństwa i trudności na „drodze synodalnej”. Autor nie twierdzi, że należy aktualny synod zamienić w kurs historyczny i teologiczny. Jego zdaniem nie należy traktować synodalności jako „odkrytej przed chwilą nowości, która stanowi panaceum na istniejące problemy”. Skorzystanie z opracowań historycznych i teologicznych na pewno nie zaszkodzi „synodowi o synodalności”, lecz w dużej mierze go ukierunkuje i wzbogaci²³. Uwagę autora przykuło zdanie z listu apostolskiego *Oriente lumen* Jana Pawła II, opublikowanego 2 maja 1995 roku, dotyczącego tradycji Kościołów wschodnich: „Każdego dnia odczuwam coraz gorętsze pragnienie, by ponownie prześledzić dzieje Kościołów i napisać historię naszej jedności (...)”²⁴.

Jan Paweł II nawiązywał często do pierwszego tysiąclecia, zwłaszcza w wypowiedziach o tematyce ekumenicznej. Wiedział, że czas „Kościoła niepodzielonego” stanowi istotny punkt odniesienia dla naszego myślenia o Kościele. Wyrażone przez papieża pragnienie inspirowało autora do pracy nad swoją monografią, która

²¹ Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, nr 29, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. III, *Listy*, Kraków 2007, s. 531-561, tutaj s. 545.

²² Tenże, *Synodalność w nauczaniu i pontyfikacie Jana Pawła II*, „Teologia w Polsce”, 15 (2021) nr 2, s. 109-130.

²³ Dobrzyński, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?* (dostęp: 17.06.2023).

²⁴ Jan Paweł II, List apostolski *Oriente lumen*, nr 18, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. III, *Listy*, s. 83-104, tutaj s. 96.

potwierdziła papieskie stwierdzenie, że synody i sobory pierwszego millennium „są wymownym świadectwem trwałej jedności w różnorodności”²⁵.

Ksiądz Dobrzyński jest zdania, że synod o synodalności jako „narzędzie komunii” ma umocnić jedność Kościoła. I pyta: „Czy istnieje jednak niebezpieczeństwo, że ją osłabi? Odpowiada, że „takie niebezpieczeństwo istnieje. O wiele ważniejsza jest jednak szansa, że proces synodalny stanie się sposobnością, by przewyciężyć trend wyobcowania, czyli tego, że ludzie nie czują się w Kościele u siebie, że wielu go opuszcza”²⁶. Nie chodzi mu o modernizację Kościoła, o dopasowanie go do gustu i zmiennych oczekiwań ludzi, lecz o taką reformę życia Kościoła, aby usprawnić w nim „mechanizm” komunii. Mechanizm ten nie tylko pobudza współuczestnictwo i odpowiedzialność, lecz sprzyja łączeniu Tradycji z wyzwaniem dzisiejszego czasu, wydobywaniu ze skarbcza wiary rzeczy nowych i starych²⁷.

Wracając do lektury *Synodalności Kościoła niepodzielnego*, zauważamy, że historia synodów i soborów pierwszego millennium nie ukazuje sielankowej wizji Kościoła, w której nie ma napięć, różnicy zdań i dyskusji. Raczej odsłania prawdę, że jedność Kościoła to sztuka dochodzenia do porozumienia, przyjmowania krytyki, poskramiania ambicji, przyznania racji drugiej stronie, jeśli jej argumentacja przekonuje. Zdaniem autora publikacji płynie z niej także ważna lekcja, aby nie bagatelizować postępującego procesu wyobcowania. To może prowadzić do podziału i zamierania tkanki komunii. Trzeba wprowadzać środki naprawcze, a nie udawać, że nic się nie dzieje. Szerzej ujmując, dla tego, co aktualnie mówi się o synodalności, czy też oczekuje się od rozpoczętego synodu, dobrze jest szukać potwierdzenia czy też jakiejś analogii w historii. Mam nadzieję, że przedstawione przez ks. Dobrzyńskiego w ogólnym zarysie studium do tego może się przyczynić, podobnie jak przygotowywane przez niego dwa kolejne tomy monografii o synodalności²⁸.

Po lekturze książki ks. Dobrzyńskiego pojawia się pytanie: czy synod o synodalności, umożliwiając porozumienie i wymianę, jest konkretnym wyrazem uczestnictwa wszystkich w aspiracjach i trudnościach każdego? Każdy może liczyć na to, że zostanie wysłuchany i przyjęty ze względu na dobro Kościoła, które jest dobrem wszystkich. Oby dokonania obecnego synodu nadały tym słowom kształt konkretnych przedsięwzięć, które odbiją trwały ślad na funkcjonowaniu Kościoła w przyszłości. Kościoła synodalnego. Kościoła, który nieustannie jest w drodze. Kościoła spotkania. Kościoła, który jest skoncentrowany na Chrystusie i chce Go głosić. Kościoła, który nie zamyka ani nawet nie przyryka oczu na problemy, ale też nie pozwoli, aby one go sparaliżowały i zatrzymały w misji głoszenia Dobrej Nowiny. Kościoła, który – mocą łaski Bożej – wciąż się odbudowuje i odnawia, który uparcie pragnie większej doskonałości i do niej dąży.

Słowa kluczowe: synod; synod o synodalności; Kościół katolicki

²⁵ Tamże; *Epistula A Concilio Constantinopolitano*, nr 2, „Acta Apostolicae Sedis”, 73 (1981) nr 8 (1 X), s. 513-527, tutaj s. 515.

²⁶ Dobrzyński, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?* (dostęp: 17.06.2023).

²⁷ Por. Mt 13, 52. Zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, s. 2167.

²⁸ Dobrzyński, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?* (dostęp: 17.06.2023).

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

- Acta Synodalia*, t. 1, 50-381, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2006.
- Acta Synodalia*, t. 4, 381-431, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2010.
- Acta Synodalia*, t. 6, 431-504, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2012.
- Acta Synodalia*, t. 12, 553-600, układ i opracowanie A. Baron, H. Pietras, Kraków 2020.
- Dobrzyński Andrzej, *Jak pokonać poczucie wyobcowania w Kościele?*, <https://jp2doc.pl/jak-pokonac-poczucie-wyobcowania-w-kosciele/> (dostęp: 17.06.2023).
- Dobrzyński Andrzej, *Synodalność Kościoła niepodzielnego*, Tarnów 2020.
- Dobrzyński Andrzej, *Synodalność w nauczaniu i pontyfikacie Jana Pawła II*, „Teologia w Polsce”, 15 (2021) nr 2, s. 109-130.
- Epistula *A Concilio Constantinopolitano*, nr 2, „Acta Apostolicae Sedis”, 73 (1981) nr 8 (1 X), s. 513-527.
- Jan Paweł II, List apostolski *Novo millennio ineunte*, nr 29, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. III, *Listy*, Kraków 2007, s. 531-561.
- Jan Paweł II, List apostolski *Oriente lumen*, nr 18, w: tegoż, *Dzieła zebrane*, t. III, *Listy*, s. 83-104.
- Królikowski Janusz, *Nie mamy prawa milczeć! Apologia Kościoła*, Kraków 2021.
- Ku Kościołowi synodalnemu: komunია, uczestnictwo i misja. Vademecum Synodu o synodalności. Oficjalny podręcznik słuchania i rozeznawania w Kościołach lokalnych: etap pierwszy [październik 2021 – kwiecień 2022] w diecezjach i konferencjach episkopatów prowadzący do Zgromadzenia Synodu Biskupów w październiku 2023 roku*, Watykan 2021.
- Łysiak Waldemar, *Dół*, Warszawa 2021.
- Olszar Henryk, „*Odbywać wspólną drogę*”. *Synody – punkty zwrotne w dziejach kościelnych*, „Studia Pastoralne”, 18 (2022) nr 18, s. 13-22.
- Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, Częstochowa 2008.
- Sieben Hermann Josef, *Synode. Synodalität. I. Historisch-theologisch*, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, t. 9, Freiburg-Basel-Rom-Wien 2006, kol. 1186-1187.
- Sitarz Mirosław, *Synod*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Lublin 2013, kol. 1339-1341.
- Wołyniec Włodzimierz, *Teologia synodalna*, t. 1, 245-325, Katowice 2020.